

UTOPIYA VA ANTIUTOPIYA JANRLARINING XX ASR ADABIYOTIDA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

*Xalilova Shohista Muhammadi qizi, Denov tadbirkorlik va
pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi*

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE GENRES OF UTOPIA AND ANTI-UTOPIA IN THE LITERATURE OF THE 20TH CENTURY

*Khalilova Shahista Muhammadi kizi, Denau Institute of
Entrepreneurship and Pedagogy, independent researcher*

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ЖАНРОВ УТОПИИ И АНТИУТОПИИ В ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА

*Халилова Шахиста Мухаммади кызы, Денауский
институт предпринимательства и педагогики,
независимый исследователь*

<https://orcid.org/0009-0001-3874-7981>

e-mail:

shohistakhalilova95@gmail.uz

Annotatsiya: Mazkur maqola XX asr adabiyotda utopiya va antiutopiya janrlarining shakllanishini, ularning o'zaro aloqadorligini va kirishuvini, shuningdek, ushbu janrning shakllanishi, utopik fikrlarning jadal rivojlanishi, jamiyatda "ilmiy eyforiya" shakllanishi hamda antiutopiya janrlarining rivojlanish bosqichlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, utopiya, antiutopiya, ilmiy eyforiya, xalq utopiyasi, salbiy utopiya, sintez.

Abstract: This article analyzes the formation of utopia and anti-utopia genres in the literature of the 20th century, their interrelation and introduction, as well as the formation of this genre, the rapid development of utopian ideas, the formation of "scientific euphoria" in society, and the stages of development of anti-utopia genres.

Key words: literature, utopia, anti-utopia, scientific euphoria, folk utopia, negative utopia, synthesis.

Аннотация: В статье анализируется формирование утопических и антиутопических жанров в литературе XX века, их взаимосвязь и внедрение, а также становление этого жанра, бурное развитие утопических идей, формирование «научной эйфории» в обществе и этапы развития антиутопических жанров.

Ключевые слова: литература, утопия, антиутопия, научная эйфория, народная утопия, негативная утопия, синтез.

KIRISH. XX asrda texnologik kelajak, hokimiyat va ilm-fan o'rtasidagi ittifoq va ilmning din bilan sintezi muhim rol o'ynaydi. Odamlar ongida antiutopiyaga bo'lgan qiziqish yanada kuchaydi va u mustaqil janr sifatida shakllana boshladi. Antiutopik adabiyot asarlarida

totalitarizm, hokimiyatga bo'lgan nafrat, texnologik taraqqiyotning insoniyatga olib kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlari, insoniyatning tabiiy resurslarga bog'liqligi va xususiy hayotga tahdidlar tasvirlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ingliz faylasufi A.Morton [4] xalq utopiyasi haqida shunday yozadi: “Shoirilar, payg‘ambarlar va faylasuflar utopiyani zavq va ta‘lim berish vositasiga aylantirdilar, lekin ularning oldidan xalq o‘z xayollari va umidlari bilan utopiyani yaratgan edi”[6]. Xalq utopiyasi ko‘plab nomlar bilan ataladi va turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Bu inglizlarning “Cokaygne” mamlakati, fransuzlarning “Cocagne”si, Tog‘li Braziliya, Venes tog‘i va Yoshlar mamlakati, Lyuberland va Shlarafenland kabi joylar bo‘lib, ular qashshoqlar uchun jannat, mo‘l-ko‘l oziq-ovqat va mangu yoshlik timsoli bo‘lgan. Utopiyaning ahamiyati shundaki, uning ta‘rifi imkon qadar to‘liq bo‘lishi kerak. Ba‘zi tanqidchilar utopiyaganing ayrim xususiyatlarini bema‘ni deb hisoblab, butun utopik g‘oyani rad etadilar. Alternativ jamiyat loyihalari ayrim yechimlar qiymati bilan emas, balki ularning butunlikdagi ahamiyati bilan o‘lchanadi. Turli xil ijtimoiy qatlamlar va madaniy an‘analari farqi utopik g‘oyalarni qabul qilish yoki rad etishda katta rol o‘ynaydi. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, ijobiy utopiya boshqa qadriyatlar va ehtiyojlarga ko‘ra, o‘zining teskarisiga – salbiy utopiyaga aylanishi mumkin. Shu sababli, utopiyaning qadriyatlari ayrimlar uchun ideal bo‘lsa ham, ayrimlar uchun umuman ma‘qul bo‘lmasligi mumkin [5].

MUHOKAMA. Salbiy utopiya – bu istalmagan, nosog‘lom dunyo tasviri bo‘lib, antiutopiya esa utopiyaning o‘ziga qarshi kurashadigan janr sifatida yuzaga kelgan. Antiutopiya faqat XX asrda shakllangan bo‘lsa-da, uning ayrim elementlari oldingi davrlarda ham mavjud edi. Ushbu maqola materiallari sifatida Utopiya bosqichlari va ushbu bosqichlarda ijod qilgan yozuvchilarni olishimiz mumkin. Mazkur ishning samaradorligini oshirish uchun metodlardan foylanib tahlil jarayonlarini olib borish mumkin. Utopiya va antiutopiya janrlarida qo‘llaniladigan metodlar tahlili keng qamrovli va murakkab jarayon bo‘lib, har ikki janr o‘zining yuksak ijtimoiy, siyosiy va madaniy maqsadlariga erishish uchun turli usullarni qo‘llaydi. Ushbu janrlar orqali insoniyatning ijtimoiy tuzilmalari, boshqaruv tizimlari va jamiyatning kelajagi haqida fikr yuritiladi. Quyida utopiya va antiutopiya janrlarida

ishlatiladigan asosiy metodlar keltirilgan: sotsial-tahliliy metod, narrativ va struktural metod, didaktik metod, deyarli ilmiy metod, ironik metod, kritik metod, simvolik metodlardan samarali foydalanildi. Ixtiyoriy jamiyatlarni tasvirlaydigan asarlar, ular hech qanday holatda ideal deb hisoblanmasligi, shuningdek, ularni yaratgan shaxslar tomonidan ham bunday qabul qilinmasligi, ancha ko‘pdir. Ular tasvirlagan manzaralar dahshat uyg‘otgan, qo‘rqitgan, qo‘rqinchli tushlarni ko‘rsatgan, idilliyalarni emas. Eng ko‘p tanilgan asarlar qatoriga E.Zamyatinning “Biz” (1920), O. Hakslining “Ajoyib yangi dunyo” (1932), D. Oruellning “1984” (1949), K.Vonnegutning “Mexanik pianino” (1952) va R.Bredberining “451° Farengeyt bo‘yicha” (1953) romanlari kiradi [3].

NATIJA LAR. Utopiya va antiutopiya janrlari ijtimoiy va siyosiy tizimlarni tasvirlashda, insoniyatning ideal va haqiqiy holatlarini o‘rganishda turli metodlar va yondashuvlar yordamida yakuniy natijalarga erishishga intiladi. Bu janrlar asarlarini tahlil qilish orqali biz ijtimoiy tuzilmalarning, siyosiy tizimlarning va madaniyatlarining ko‘plab jihatlari anglaymiz. Har ikki janr ham jamiyatni yaxshilash, taraqqiy ettirish yoki tanqid qilish niyatida bo‘lib, ular orqali mualliflar o‘z fikrlarini va g‘oyalarini ilgari suradi.

XX asrdagi utopik tafakkur rivojlanishi uchta asosiy bosqichga bo‘lingan:

Birinchi bosqich Morning “Utopiya” asari va Fransiya inqilobi davrigacha davom etdi. Ushbu davrda xususiy mulkdan voz kechish va ijtimoiy tenglikka asoslangan utopiyalar shakllandi. Ushbu modelda inson baxti oson erishiladigan maqsad sifatida ko‘rilgan va jamiyat tinchlik va osoyishtalikka intilgan [2].

Ikkinchi bosqich utopik sotsializmning paydo bo‘lishi bilan boshlangan bo‘lib, Sen-Simon va Fyure¹ kabi mualliflarning g‘oyalari asosida shakllangan. Ushbu bosqichda jamiyat ichida, insonlar o‘rtasidagi tenglikdan ko‘ra ijtimoiy tenglikning ahamiyatiga urg‘u berildi. Jismoniy mehnatning osonlashuvi va kafolatlangan daromad asosiy qadriyatlardan biri edi.

Uchinchi bosqich psixologik jihatdan chuqurlashtirilgan “eupsixiya” tushunchasiga asoslangan bo‘lib, unda inson shaxsiyatining o‘zini namoyon etishi va individuallik masalalari birinchi

¹ Manuel. 1965, 293–323.

o'rinda turadi. Bu bosqichda tenglikning o'rnini "o'z-o'zini amalga oshirish" va shaxsiyati shakllanmagan odamlardan xalos bo'lish g'oyalari egalladi [5].

Maqola davomida utopiya va antiutopiya janrlarining umumiy va farqli tomonlari muhokama qilindi. Utopik adabiyot o'zining idealistik qarashlari bilan ideal jamiyat modelini yaratishga intiladi va inson baxtini o'z maqsadiga aylantiradi. Antiutopik adabiyot esa kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarni tasvirlash orqali insonlarni ogohlantiradi. Antiutopik asarlar ko'pincha totalitarizm va texnologik nazoratning inson shaxsiyatiga tahdid solishini ko'rsatadi.

O.Xakslining "Jasur yangi dunyo" asari va J. Oruellning "1984" asari antiutopik adabiyotning yorqin namunalaridan hisoblanadi. Ushbu asarlar orqali mualliflar hokimiyatning inson erkinligiga qanday tahdid solishini va insonlarning o'z erkinliklari uchun qanday kurashishlarini tasvirlaydi. Oruellning "1984" asarida insonlar o'z erkinligini yo'qotgan va har qanday individualizm davlat tomonidan bostirilgan jamiyat tasvirlanadi [2].

Utopiya va Antiutopiyaning janr xususiyatlari:

Utopiya va antiutopiya bir-biriga qarama-qarshi janr bo'lsa-da, ikkalasi ham o'ziga xos ideal jamiyat yoki undan yiroq bo'lgan dunyo modelini yaratishga intiladi. Utopistlar o'zlarining ideal jamiyatlariga intilib, insonni ruhiy va jismoniy taraqqiyotiga erishish uchun harakat qiladilar, antiutopistlar esa insoniylikni va individualist qadriyatlarni saqlab qolish uchun kurashadi. Antiutopiya janri asosan utopik tafakkurga qarshi turadi va utopik dunyoqarashlarni kamsituvchi tasvirlardan foydalanadi. Antiutopiya, odatda, mavjud tizim yoki g'oyalarning inson hayotiga salbiy ta'sirini ko'rsatish uchun haddan tashqari salbiy muhit yaratadi. Masalan, Xaksl va Oruell asarlarida insonning his-tuyg'ulari, shaxsiy erkinligi va orzu-umidlari qanday qilib jamiyat tomonidan eziladi va boshqariladi, shuningdek, davlatning totalitar tuzumi inson hayotini qanday nazorat qiladi, tasvirlanadi. Antiutopiyada ko'pincha jamiyatning butunlay tenglikka asoslangan tuzilmasi tanqid

qilinadi. Masalan, Oruell asarlarida ko'rilgandek, shaxsiy erkinlikdan mahrum qilingan jamiyatda barcha insonlar o'rtasidagi tenglik o'z-o'zidan mavjud emas, balki kuchli davlat nazorati orqali saqlanadi. Bu nazorat insonlarning irodasini va tanlov erkinligini to'liq cheklab, ularni o'ziga tobe qiladi. Shu bilan birga, shaxsiy mulkdan voz kechish va umumiy mulkka asoslangan utopik g'oyalar ham antiutopiyalarda kamsitiladi. "Erkinlik bu faqat bir so'z, u hech qachon mavjud bo'lmagan va hech qachon mavjud bo'lmaydi", – deb yozgan edi [3].

XULOSA. Demak, antiutopik asarlar odatda kelajakdagi totalitar dunyo tasvirlari orqali insonlarni o'z erkinligini himoya qilishga undaydi. Ular jamiyatda mavjud bo'lgan ayrim tuzumlarning haddan tashqari nazoratiga qarshi turishni rag'batlantiradi va insonlarning shaxsiy ehtiyojlari va erkinliklarini o'rganadi. Shu tarzda antiutopiya, insoniyat uchun ogohlantiruvchi qo'ng'iroq vazifasini o'taydi, unda mualliflar insoniyatni jismoniy va ruhiy erkinliklaridan mahrum qiladigan xavf-xatarlarga diqqat qaratadi. Antiutopiya utopiya janrining o'ziga xos qarama-qarshi tasviri hisoblanadi. Utopiyada inson va jamiyatning ideal holati tasvirlanadi, antiutopiyada esa inson hayoti qattiq nazorat ostida bo'lgan va insoniylikka xos jihatlari yo'qotilgan jamiyat aks ettiriladi. Antiutopik asarlarda davlat tomonidan nazorat qilish, shaxsiy erkinliklarning cheklanishi va jamiyatdagi yolg'on farovonlik kabi elementlar kuchli tanqid ostiga olinadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.V.Kuznetsova. Utopia genre genesis and antiutopia in the english literature of the 20th century//2012. – P. 1-17.
2. Bradbury,R. *Fahrenheit 451*. Ballantine Books. 1953.
3. Orwell, G. Secker & Warburg. 1984.
4. Мортон А.Л. Английская Утопия. – Москва: 1956. – С.156
5. Уэллс Г. Люди как боги. Собр. соч.: в 15 т. Т.5. 1964.
6. <https://www.scribd.com/document/688264743/Atamurodova-Feruz>